B.GENJEMURATOV POEZIYASÍNDA MUHABBAT TEMASÍNÍŃ SÁWLELENIWI

Kamalova Dilfuza Enuarovna

Búgingi kúni qaraqalpaq ádebiyatında B.Genjemuratovtıń intim lirikası kórkemlik hám formalıq jaqtan bir qansha ózinshiliklerge ie. Ásirese, onıń muashshaq formadaǵı intim lirikası hárbir oqıwshıda qızıǵıwshılıq oyatadı.

Intim lirika hám onıń qáliplesiw processi haqqında rus, ózbek h.b. xalıqlar ádebiyatlarında teoriyalıq pikirler aytılǵan. Al, qaraqalpaq ádebiyatında intim lirikanıń dáslepki ájáyip úlgileri XIX ásir klassik shayırı Ájiniyaz dóretiwshiliginde ushırasadı. Sonday-aq, keyingi dáwirlerde T.Jumamuratov, I.Yusupov, T.Mátmuratov, S.Ibragimov, X.Dáwletnazarov h.t.b shayırlardıń dóretiwshiliginde óz sáwleleniwin taptı. Al, intim lirika boyınsha teoriyalıq maǵlıwmatlar ádebiyattanıw iliminde sózliklerde, oqıw qollanbalarda, sonday-aq, ilimiy-izertlew jumıslarında ushırasadı[1].

«Bul termin latın tilindegi intimus sózinen alınǵan bolıp, sózlik mánisi boyınsha kútá tereń, kútá ishki degendi bildiredi. Intim lirika lirikalıq qaharmannıń júregin awırtıp shıqqan sezimlerin, jekke óziniń dártlerin, ahıw-zarın beredi. Muhabbat sezimleri de jekke dártlerge jatadı»[2]. Qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminde intim lirika “pinhanı lirika”, “sezim lirikasi” dep te júritiledi. “Intim yáki pinhanı lirika kópshilik lirikalıq shıǵarmalar ishki jan sezimlerdi aǵıtıp taslaydı. Bunday shıǵarmalarda shayır tánhá ózine tiyisli kúyinish, súyinish yamasa ashıqlıq sezimlerin berıp atırǵanday, óziniń júrek tórinde jatırǵan pinhamı sırların aship atırǵanday kórinedi”[3].

Shayır B.Genjemuratovtıń intim lirikası óziniń kórkemligi, lirikalıq qaharmannıń sezimtallıǵı, obraz dóretiwde kórkemlew ámellerinen sheber

---

[1]Ҳотамов Н., Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. Тошкент, «Ўқитувчи», 1979, Ахметов С, Есенов Ж, Жәримбетов Қ. Әдебияттаныў атамаларының орысша-қаракалпақша түсиндирме сөзлиги. Нөкис, «Билим», 1994. –Б.86.

[2]Жәримбетов Қ. XIX әсир қарақалпақ лирикасының жанрлық қәсийетлери ҳәм раўажланыў тарийхы. Нөкис, «Билим», 2004.

[3]Ахметов С, Есенов Ж, Жәримбетов Қ. Әдебияттаныў атамаларының орысша-қаракалпақша түсиндирме сөзлиги. Нөкис, «Билим», 1994. –Б.86.

paydalanıwı menen ózgeshelenedi. Ásirese, lirikalıq qaharmannıń ishki sezimlerin bayanlaǵan kórkem qatarlar oqıwshınıń ruwhıy dúnyasına erksiz tásir etedi. Shayırdıń intim qosıqları qurǵaq “kúydim, súydim” sózlerinen ibarat emes. Ol lirikalıq qaharmannıń ruwhıy tolǵanısların, pák muhabbatın ózinshe boyawlar menen sáwlelendirip, oqıwshınıń sezimlerine túrtki saladı. Bul shayırdıń ózgesheligi hám sóz saplaw sheberliginen dárek beredi. «Intim lirikanı dóretiwdiń óz nızamlıqları bar. Ol qanshelli intim bolǵanı menen qıppa-taylaq jalańash sózlerdi súymeydi. Kerisinshe, bunday sózler názik sózlerdi toppaslap, onı kereksiz, hátteki, jerkinishli múlikke aylandıradı. Hárbir shıǵarmasında sezimlerin jılawlap, pikirler dúnyasın qıpsalap orap, onı kórkemlik boyawları menen boyap jetkeredi. Bul onıń poeziyasınıń jetiskenliginiń, er jetkenliginiń belgisi»[4].

Janrlıq qásiyeti boyınsha muhabbat lirikası lirikalıq qaharmannıń júrek tórinen shıqqan móldir sezimlerdi beredi. Lirikalıq qaharmannıń júrek sezimleri insanǵa tán tábiyiy (jınısıy) Ishqınıń tiykarında payda boladı hám olar sırtqı dúnyawiy tásirlerdıń nátiyjesinde, atap aytqanda, jámiyetlik tártiplerdiń, úrp-ádetlerdiń, turmıslıq normalardıń tásiri nátiyjesinde, sonday-aq dúnyanı kórken tanıwdıń nátiyjesinde etikalıq hám estetikalıq qásiyetlerge ie boladı. Muhabbat qosıqlarında lirikalıq qaharmandı adamǵa tán hasıl qásiyet bolǵan shın kewilden súyiw sezimleri biyleydi[5].

Usınday janrlıq qásiyetlerdi ózinde jamlegen poeziyalıq dóretpeler derlik kópshilikti quraydı. Mısalı, onın “Bayaǵı baǵlardıń gúlleri – ózge”, “Jáne muń, saǵınısh… jáne eski dárt”, “- Allo… Bul kim? … 24 – 14!”, “Álwidah, perishtem, álwidah!”, “Bunsha shóllegenseń báhárge, janim”, “Janım-aw… qálbińdegi hásiret, shadlıq”, “Men seni izledin tańnan. Tappadım”, “Qaylardadur sınsıǵan aqquw” h.t.b qosıqların intim lirikanıń ájayip úkgisi sıpatinda aytiwımızǵa boladı.

Shayır B.Genjemuratovtıń intim lirikası lirikalıq qaharmannıń jan dúnyasınıń gózzal qırların, azapların, dártlerin sáwlelendiriwge qaratılǵan. Shayırdıń lirikalıq qaharmanı óz yarına qalay ecede sadıq halında súwretlenedi.

---

[4] Оразымбетов Қ. Сезимлер дүньясының есигин ашың (алғы сөз). // Генжемуратов Б. Сайланды шығармалар. Н., Қарақалпақстан. 2012. 6-бет.

[5] Ja’rimbetov Q. A’debiyattani’wdan sabaqlar. (woqi’w qollanba). No’kis, «Qaraqalpaqstan» baspasi’, 2012, 41-bet.

Janım-aw… qálbińdegi hásiret, shadlıq
ne ushın mólt-mólt etip kózińe uradı?...
Sol payıt júregimnen jalın aǵılıp,
tamaǵımda tas túyin tıǵılıp turadı.

Janım-aw… qanshalıq qattı bolmayın.
Bundayda ózimdi tutıwım qıyın.
Ayralıq qosıǵın aycań hárdayım
Qarań qalǵır “tastı jutıwım” qıyın…

Bunda lrikalıq qaharmannıń ishindegi saǵınısh, yarına bolǵan súyispenshiligi giperbolalıq súwretlew arqalı sheber súwretlengen.

Sonday-aq, shayır intim lirikanı beriwde ózgeshe usıl hám formalardan paydalanıp, onıń keń auditoriyaǵa tásir etiwsheńligin arttıradı. Mısalı, shayırdıń tómendegi qosıq qatarları alayıq:

Júregimdi saqlap edim qol jetpes qarlı shıńlarda,
Ay, sen perdeńnen sıǵalap, qálbimdi muzsız, qarsız ettiń.

Tákabbir “boycoviy qorazday”, Gúldi mensinbes edim,
Beklik qanatlarımdı julıp, qorazdı pársiz ettiń.

“Ishqı perisine bende bolǵannan ólgenim jaqsı”,
Desem, qayshıń menen qıl arqandı kesip, darsız ettiń.
Jónińe júrmediń sen. Úrkittiń menlik Aqquwlardı,
Kelseń-kel Sánemlerdi mennen bezdirip, yarsız ettiń.

Pákize, uyalshaq suwpıday músápir Baxtıyardıń
Qolların, jolların, kózlerin hám ózin arsız ettiń!...

Bul eki qatarlı qosıqlar ózine tán ózgesheliklerge ie. Onda qollanılǵan kórkem súwretlew quralları lirikalıq qaharmannıń yaǵniy shayırdıń muhabbat dártine shalınıp, azar shekken ishki ruwhıy dúnyası sáwlelengen. Lirikalıq qaharman ózin

boycoviy qorazǵa teńew arqalı muhabbatqa bas iymes insan ekenligin hám suwpıǵa teńew arqalı “qoy awzınan shóp almaǵan” bala ekenligin aytadı. Sonday-aq, qosıqta qollanılǵan antitezalıq súwretlewler poetikalıq kórkemlikti arttırıp tur.

B.Genjemuratovtıń intim lirikalarınıń jáne bir ózgesheliklerinen biri olardıń muashshaq formada beriliwi bolıp esaplanadı. Muashshaq túrkiy xalıqlar ádebiyatında erteden-aq taralǵan qosıq forması bolıp esaplanadı. Muashshaqtıń klassikalıq úlgileri Maqtımqulı, Abay, Ájiniyaz dóretiwshiliginde kórinedi. Sonday-aq, ózbek klassikalıq ádebiyatında muashshaqtıń sulıw úlgilerin Munis, Agahiy, Uvaysiy, Muqimiy, Furqat sıyaqlı shayırlar dóretken. «Muashshaq arabsha – *bezelgen, pardozlanǵan* degen mánisti bildiredi. Qosıq óneriniń bir túri. Túrkiy poeziyaǵa arab poeziyasınan kirip kelgen. Qosıq qatarlarınıń eń basındaǵı háriplerdi joqarıdan tómenge qaray oqıǵanda bir adamnıń yamasa basqa nárseniń atı yamasa laqabı shıǵadı. Muashshaq óziniń qásiyetleri boyınsha antik grek poeziyasındaǵı akrostixlarǵa jaqınlasadı»[6].

Shayırdıń «Joǵalttım» atlı muashshaq formasında jazılǵan qosıq qatarları teması boyınsha muhabbat yaǵnıy lirik qaharmannıń ishki tolǵanısların, sezimlerin bayanlaydı. Qosıqtıń kompoziciyalıq qurılısı tartımlı, bunda qatarlardıń basındaǵı bas háriplerde «Qálligúl» degen qızdıń atı kelip shıǵadı.

Qalı bar gúldi kórip, sabır-qarardı joǵalttım,
Az-maz uyatım bar edi, uyat-ardı joǵalttım,
Lábinde kúlki kórip, qam sút emgen bende boldım,
Lal boldı húsn-kórkińe, úyge sapardı joǵalttım,
Ishqıńda dárwish boldım, «Cheremushka» arasında,
Gáp ayttım aljı-buljı, ózimde bardı joǵalttım,
Úyińniń qapısın mezgilli-mezgilsiz qaqqım keler,
Lap emes, shın sózim, Májnún Baqtıyardı joǵalttım ...[7]

Shıǵarmanıń atamasın oqıy otırıp, lirik qaharman óz súygen yarın joǵaltqan dep oylaw múmkin. Lekin, tekst penen tanısıp, onıń ózgeshe baǵdarda ekenligin

[6]Ахметов С, Есенов Ж, Жәримбетов Қ. Әдебияттаныў атамаларының орысша-қарақалпақша түсиндирме сөзлиги. Нөкис, «Билим», 1994. –Б.86.
[7] Генжемуратов Б. Сайланды шығармалар. Н., Қарақалпақстан. 2012. 69-бет.

ańlaymız. Bunda lirikalıq qaharman- shayırdıń ózi. Onıń súygen qızına bolǵan ıshqı-muhabbatı kem-kem kúsheyip barıwı gradaciyalıq usılda berilgen. Lirikalıq qaharman dáslep sabır-qararın, uyat-arın, úyin, ózinde barın eń sońında, hátteki, insan sıpatındaǵı ózligin joǵaltqanliǵın aytadı (“Lap emes, shın sózim, Májnún Baqtiyardı joǵalttım…”). Demek, bunda shayırdıń aytajaq bolǵan oy-pikirleri yaǵniy muhabbat sezimi sırtqı formanıń sulıwlıǵı hám mazmun tásirliligi menen birikken halda ashıp berilgen.

Sonday-aq, usınday muhabbat sezimlerin beriwshi qatarlar shayır S.Ibragimovtıń “Izlesem tappayman baǵ arasınan” dep baslanatuǵın qosıǵında da ushırasadı. Onda lirikalıq qaharman yarınıń kelmegenliginen “Men burın kóp edim, men búgin azban” dep nalısh etedi.

Juldız jerge túser - qasımda joqsań!
Samal qaytıp eser - qasımda joqsań!
Taǵı qara nóser - qasımda joqsań!
Men burın kóp edim, men búgin azban.

Endi dáregińdi qaydan tabarman –
endi júregimde qaladı árman –
endi men samalǵa sıbırlanaman –
men bir alıslarda umıtilǵan sazban.

Shayırdıń «Nazlı kúlkiń qalsın» ataması menen berilgen Genjexan degen qızdıń ismi shıǵatuǵın muashshaǵı da muhabbat temasında jazılǵan. Mısalı,

Gúlge jarasadı ashılıw, jaynaw –
Erkem, kúlki-shadlıq Sizge jarasar!
Náyleyin, múmkin emes Aydı jasırıw...
Jigitler «waq!» desip Sizge qarasar!..
Erkem, bir kúl qáne, Quyash nurınday!
Xanań tańǵı Gúldey jawdırap tursın!
Aq maral sıyaqlı keril burınǵıday...

Nazlı kúlkiń qalsın, basqası qurısın! [8]

Qosıq ishki sezimlerge bay. Onda lirikalıq qaharmannıń júregindegi muhabbat sezimniń “háwiri” átirapqa taralıp turǵanday seziledi. Sebebi, onda ishki sezimleri lawlap janıp turǵan lirikalıq qaharman ushın muhabbat sezimi, súygen yariniń gózzallıǵı, shadlıqqa tolı bir kúlkisi hámme nárseden ústin ekenligi («... Nazlı kúlkiń qalsın, basqası qurısın!) tásirli berilgen.

Shayır dóretiwshiliginde peyzaj lirika arqalı kúshli intim lirikalıq sezimlerdi berıw tásirsheńlik dárejeni arttırıp tur. Onda báhar, jaz, gúz hám qıs máwsimlerine hár qiylı máni júklep, poetikalıq sheberlikte bergen. Máselen, gúz máwsimin shayır hám ayrılıq, hám saǵınısh simvolı sıpatında berip, lirikalıq qaharmannıń ishki muhabbat debdiwlerin sáwlelendiredi. Mısalı,

Gúz, saǵan usamayman.
Seniń saltanatlı qádemlerińde,
ayralıq, ayralıq, ayralıq…

Gúz saǵan usamayman.
Biraq júregimde –
saǵınısh, saǵınısh, saǵınısh…

Uluwmalastırıp aytqanda, shayır qosıqlarında lirikalıq qaharmannıń júregindegi usınday kútá ishki, pinhamı, sonıń menen birge kóterińki hám sulıw muhabbat sezimlerin ózgeshe kórkem forma arqalı sheberlik penen bergen. Mazmunlıq tárepten intim lirika, al, formasın muashshaq boyınsha qosıqları B.Genjemuratovtıń ózine tán shayırlıq sheberligin – mazmun tereńligi menen forma sulıwlıǵın birlestire alıw ózinsheligin ańlatadı.

[8] Генжемуратов Б. Сайланды шығ.армалар. Н., Қарақалпақстан. 2012. 102-бет.